

Bóc Imre
Rólunk szól a nóta
Claude Collin könyvéhez

Ldegének, mégis testvéreink címmel rendeztek kiállítást 1984 szeptemberében a villeurbanne-i városházán a külföldiek szerepéről a lyoni és grenoble-i ellenállásban. Erre hivatalosak voltunk Mód Péterrel, Magyarország akkori franciaországi nagykövetével. Az elzászi származású történész, Claude Collin, akit itt ismertem meg, már korábban is kutatta szülőhelyén az ellenállást, majd amikor családjával Grenobleba költözött – ahol a Stendhal Egyetem informatikai és kommunikációs tanszékének konferenciavezetője –, az Isère és Rhône megyei események kutatásába kezdett. Bár Collin nálam jóval fiatalabb generációhoz tartozik, elég hamar megtaláltuk a közös hangot. Őt is az izgatta, ami engem: az ellenállás emberi problémái, morális és etikai kérdései, az „igazság”. Őt mint történészt, engem mint túlélőt. Azzal váltunk el, hogy talán még találkozunk.

Valóban találkoztunk, többször is. Több túlélővel interjút készített, tanulmányozta az archívumokat, tanulmányait előbb a *Történelmi Füzetek* cikkeiben tette közzé, majd három dokumentumfilmet forgatott. Az első film szereplői a grenoble-i Liberté alakulat még élő harcosai, a forgatás a hadműveletek helyszínein volt. Mindenki elmondta azt is, hogyan alakult az élete, sorsa a felszabadulás után. Ezt a filmet egészítette ki Lyonban a Carmagnole harcosairól készülttel, majd Budapesten forgatta a harmadikat, ezt már csak velem.

E filmek felkeltették az e témák iránt érdeklődő közönség figyelmét, sőt elmondható, hogy a maguk módján szép sikert arattak, a francia televízió Planète csatornája többször is bemutatta őket, a *Le Monde* félkolumnás kritikát közölt róluk.

Az immár neves szerző 1994-ben és 1998-ban adta ki a zsidó ellenállásról és a villeurbanne-i felkelésről szóló könyvét, idén a két alakulatról szólót, melynek első fejezetét itt közöljük.

Claude Collin kérdez. Olyan eseményekkel, cselekedetekkel, magatartásokkal kapcsolatban tesz fel kérdéseket, melyek ugyancsak tisztázásra szorulnak

vagy megkérdőjelezhetők. De a leegyszerűsítések, „kegyes” történelemhamisítások, romantikus mítoszok sem szentek előtte. Azért kérdez, mert a közelmúlt hiteles képét akarja feltárni. Ami Franciaországban (sem) a történészek belügye. A mai francia állam és a Francia Kommunista Párt „eredetmítoszá” egyaránt az ellenállásban találta meg. Ez valóban nem alaptalan, de azért ne feledkezzünk meg a hosszan tartó kollaborációról és a vichyi hatóságok bűneiről (pl. a zsidók deportálása).

Collin második könyvének címe kérdés: *Volt-e felkelés Villeurbanne-ban?* De a legtöbb, legvitatottabb és legkényesebb kérdéseket most megjelent könyvében teszi fel, amely a magyar olvasók számára a nem túl blikkfangos *Carmagnole–Liberté* címet viseli. Nem mindenkinek tetsző, de az igazságnak megfelelő megállapításai, az elhallgatott, elsinkófált, „elkent” ügyek feltárása nem kevés tiltakozást és felhördülést váltott ki azok részéről, akik részesei voltak a torzításoknak, elhallgatásoknak, és ma is azok.

Collin könyve ez év február 1-jén jelent meg. Január 30-án Grenoble Grand Sablon temetőjének zsidó részében két emléktáblát avattak. Az egyiket Nicolas Aizenberg, alias „Luc Fabre” órnagy sírjánál, aki az FTP–MOI, a külföldiek fegyveres szervezetének regionális katonai parancsnoka, egyébként közvetlen katonai főnököm volt.

A gyászbeszédet Leon Landini, a két egység háború után alakult bajtársi társaságának elnöke mondta. Sajnos ez a beszéd sem nélkülözte a kész sémákat, a rendszerváltás előttről nálunk is ismert fordulatokat. Ott álltam Collin mellett, és Lucre gondoltam, aki barátom volt, akit bölcs és tapasztalt parancsnokomként tiszteltem. Emlékszem, a place Victor Hugo fái alatt sétáltunk, amikor felvázolta a grenoble-i felkelés kirobbantásának tervét. Két SS ment el mellettünk. „Itt fognak lógni”, mutatott Luc a fákra. A felkelésre végül nem került sor, mert Lucöt pár héttel a felszabadulás előtt elfogták és kivégezték. Talán jobb is, hogy nem volt felkelés, mert így

veszteség sem volt. A németek harc nélkül vonultak ki a városból.

Próbáltam magam elé idézni Luc arcát, amikor felfigyeltem a szónok szavaira: „Archívumaink egy része csak a túlélők emlékezetében van meg. Ötven év elteltével azonban az emlékezet hiányossá válhat, és a tanúságtevőknek ugyanarról az eseményről eltérő emlékeik maradhattak. Ezt használta ki egy rosszindulatú áltörténész egy nemrég megjelent könyvében, amikor ellentmondó tanúvallomásokot közölt valóságos történelmi munka, az igazság keresése helyett.” Megdöbbenet néztem Collinra: „Ez rólad beszél?” Collin bólintott. Rögtön szót akartam kérni, de a megemlékezés rendezője leintett: „Ne most és ne itt! Délután úgyis lesz egy holokausztkollokvium, ott majd szót kaptok.” Tiltakozásunkat be is jelentettük, de a rendezvényen Landini, a gyászszónok már nem volt jelen.

Mi volt a kifogás Collin könyve ellen? Ott a temetőben csupán egy konkrétumot említett: Collin azt írja, hogy a zsidó származású harcosok, amikor felvették a francia állampolgárságot, egyben nevet is változtattak, s ezzel zsidó voltak eltitkolására törekedtek. Az elnök ezt visszautasítja. Aztán kiderült, hogy más kifogása is van. A megemlékezésről megjelent újságcikkben (melyben egyébként beszédét meg sem említették) az a kitétel szerepelt, hogy „Nicolas Aizenberg a zsidó ellenállás hőse” volt. Márpedig – Landini szerint – a két alakulatban harcolók a francia ellenállás tagjainak tekintették magukat, ezért Aizenberg amellet, hogy zsidó származású volt, a francia, és nem a zsidó ellenállás hőse.

Látszólag az asszimilációról van szó, amelyről most – Szabó István filmjének kapcsán – újra fellángolt a vita. Csakhogy Franciaországban, ahol a demokráciát kétszáz éve gyakorolják, kissé más a helyzet. Magyarországon fel lehet tenni azt az alternatív kérdést: „mi maga, magyar vagy zsidó?” Franciaországban azonban egy ilyen kérdésre csodálkozó vállrándítás a válasz: francia zsidó. Mert francia az, aki a francia állam polgára, ettől még lehet breton, akvitán, korzikai, afrikai, olasz, cigány vagy akár zsidó is. Ezért hamis a zsidó és francia ellenállás szétválasztása. Természetes, hogy a zsidók ellenállása Franciaországban a francia ellenállás része volt. Collin sehol, soha nem állította ennek az ellenkezőjét, sőt. Ami pedig a mi alakulatunkat illeti, ahol szinte kivétel nélkül külföldiek harcoltak, soha, egy pillanatig nem gondoltuk, nem gondoltam, hogy nem a Franciaországot megszállók ellen harcolunk Fran-

ciaország felszabadításáért, a nácizmus megsemmisítéséért, ami számomra persze Magyarország felszabadítását, hazatérésem lehetőségét is jelentette. Hasonló problémát takar a névváltoztatás – franciásítás – kérdése is. Azzal megfejelve, hogy ez egyben „pártvonal” is volt.

Miről is van itt szó? A Francia Kommunista Párt a felszabaduláskor, hogy több pozíciót szerezhesen, bizonyítani akarta, hogy ő nemzeti párt, amit egyébként csak a vichyi kormány propagandagépezete vont kétségbe, hazaárulóknak nevezve őket. Az FKP kinevezte magát a „kivégzettek” pártjának. Ez a retorika azt a valós tényt kívánta nyomatékosítani, hogy az ellenállás és a felszabadítás legtöbb francia áldozata a kommunista párt soraiból és holdudvarából került ki. A hatalmi cél érdekében – és tulajdonképpen ezt tárta fel Collin – elhallgatták a külföldiek és különösen a zsidók szerepét a fegyveres ellenállásban. Azt hitték, hogy ennek elismerése gyengítené pozícióikat. A hatalom érdekében habozás nélkül felmelegítették a régi, „jól bevált” szövegeket. A náci propaganda azt akarta elhitetni a franciákkal, hogy az ellenállást nem is franciák, hanem külföldiek – zsidók – csinálták, az FKP pedig azt, hogy csak a franciák.

Collin történelmi kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a francia fegyveres ellenállást elsősorban nem a franciák, hanem a külföldiek, ezen belül is főleg a zsidók kezdték. A Londonból irányított gaullista ellenállás kezdetben várakozó állápontra helyezkedett (meg kell várni a partraszállást, és akkor harcolni). A szovjet–német meg nem támadási (1939. augusztus!), majd a kölcsönös segítségnyújtási szerződés (1940) „érvényességi idejében”, de még 1941–42-ben is a francia kommunistákat nem lehetett rávenni arra, hogy fegyvert fogjanak. A harcnak ezt a formáját, különösen a városi gerillaharcot akkor még nem fogadták el. A külföldiek, elsősorban a zsidók közül kerültek ki az első városi gerillák, ami semmit nem von le a „bennszülött” franciák valós, de zömmel későbbi érdemeiből. Az ellenállás természetesen francia volt, franciák csinálták, de a külföldiek, a zsidók részvételének elismerése 40, vagy Luc példájánál maradván 55 évet váratott magára. Erről az FKP is tehetett. Márpedig, mint tudjuk ezt megírni súlyos áruulás, hiszen a Párt sohasem tévedhet.

Am Collin könyvében ennél sokkal több is van. Az ellenállást is emberek csinálták, akik hibázhattak, és hibáztak is. Charles Tillon könyvében az FTP-ről írja: „Minden akkor vállalt kockázat közül az, hogy

hibázhattunk, mikor másokért voltunk felelősek, volt a legfélelmesebb. És még ma is az.” Collin mostani könyvének harmadik fejezetében írja le egy fiatal zsidó lány, Jeannine Sontag történetét, akit tizenkilenc éves korában végeztek ki. E történetben két elgondolkasztó motívum is szerepel, amely rámutat az ellenállás etikai problémáira. Jeannine érdeklődő, erős egyéniségű és önálló akaratú lány volt, kíváncsi harcostársaira, azok életére. Ezért előfordult, hogy megsértette a konspiráció szigorú előírásait, figyelte, mit csinálnak, merre mennek, hol laknak bajtársai. Ez feltűnt a vezetésnek, ezért gyanakodni kezdtek, nem besúgó-e. Szigorú kihallgatásnak vették alá, és nem sok hiányzott ahhoz, hogy árulóként kivégezzék. Szerencsére volt, aki bízott benne. Collin azt is hangsúlyozza, hogy az illegalitás körülményei között ez a gyanakvás még csak nem is volt teljesen alaptalan, és a szervezet biztonsága, többek életben maradása függhetett az előírások betartásától vagy megszegésétől. A résztvevőkben sokáig – van, akiben még ma is – meghasonlást idéztek elő Jeannine lebukásának körülményei. Egy garázsban, az ott tárolt német teherautókat akarták felrobbantani, amikor észrevették, hogy német katonák és francia rendőrök veszik körül őket. Az utcán strázsáló fedezet nem jelezte a veszélyt. Egyetlen útvonal kínálkozott, létrán felmászni a tetőre, s azon át menekülni. Jeannine azonban megcsúszott a létrán, leesett, és kifecamította a bokáját. Odaszólt a többieknek, hogy hagyják ott, majd valahogy kivágja magát. Azok otthagyták, menekültek és megmenekültek. Jeannine-t viszont elfogták, és kivégezték. A túlélőket azóta is bántja a lelkiismeret, hogy talán le lehetett volna menni érte, és kimenteni. De pánikba estek.

Nem kevés morális és lelkiismereti problémát okozhattak a merényletek is. Collin könyvében leírja a grenoble-i Charvet gyár elleni 1943. december 27-i akciót. A leírás pontosságát tanúsíthatom, mert én is ott voltam. A gyár mozdonykaszánokat szállított a német hadseregnek, felrobbantása tehát teljes mértékben indokolt volt. Ráadásul a felderítés jelezte, hogy a gyártulajdonos több munkását, akikről gyanította, hogy ellenállók vagy szakszervezeti felelősök, feljelentette, és elvitette Németországba kényszermunkára. Mikor csoportunk az éjszakai műszak idején behatolt a gyárba, ott találtuk a gyártulajdonost is. Miután elhelyeztük a gépek alatt a bombákat, a parancsnok utasítást adott a tulajdonos kivégzésére. Ez meg is történt. Erről beszámoltunk a parancs-

nokságnak küldött jelentésben, sőt ez az akció így szerepel az alakulat felszabadulás után összeállított hadműveleti jegyzékében is. Collin azonban egy archívumban felfedezett egy röpcédulát, amely erről az eseményről is tudósított. A röpcéduláról akkor mit sem tudtunk, én is Collin könyvéből szereztem tudomást róla. A röpcédula felsorolja a fasiszta milícia rémtetteit, több grenoble-i ismert értelmiségi meggyilkolását, majd egészen váratlanul Charvet-t, a kivégzett gyártulajdonost is a milícia áldozatai között említi, mintha a kivégzés a milícia provokációja lett volna.

Mi történt? A gyárigazgatók egy része, számítva arra, hogy a németek elvesztik a háborút, miközben a Wehrmacht megrendeléseit teljesítették, az ellenállást is segítették pénzzel, élelmiszerral. Charvet kivégzése után az ellenállás egyes vezetői megijedtek, hogy megszűnik a támogatás. Ezért a röpcédula és abban a gyárosoknak szóló felszólítás, hogy „ne hagyják magukat provokálni”.

Az ellenállásnak lételeme volt a lakosság rokonszenve. Ennek megőrzésére nagyon ügyelt is. Mégis történhetek hibák, tévedések. Előfordult, hogy tévedésből, vagy mert a németek változtattak a vonatok indulási sorrendjén, hadianyag-szállító vonat helyett személyvonatot siklaltak ki, ami sok áldozatot követelt, és visszatetszést keltett a lakosság körében. Hallottam olyan esetről, hogy röpcédulák milicista provokációnak minősítették a balul sikerült akciókat. Ennek mai feltárását indokolatlan az ellenállás lejáratásának minősíteni, ugyanis az óhatatlanul elkövetett emberi hibák még nem teszik semmissé a nácizmus elleni harc létjogosultságát. Sőt az őszinte és hiteles feltárás, éppen azáltal, hogy emberi közelségbe hozza, hihetőbbé és hitelesebbé teszi az ellenállásról alkotott képet.

Collin könyvéből most egy fejezetet adunk közre, mely éppen az eddig említett problémákat taglalja. Magyarországi megjelentetését indokolja, hogy a két alakulatban, amelyek történetét Collin leírja, szép számmal harcoltak fiatal magyar zsidók.

Ötvenöt év után úgy tartom, hogy szerencsések voltunk. Elsősorban nem azért, mert megúsztuk – már aki – a holokausztot. Hanem azért, mert a körülmények szerencsés alakulása folytán fel tudtuk venni a harcot, nem hagytuk magukat áldozati bárányként elhurcolni. És ez jelzi a különbséget Magyarország és Franciaország között: amire ott lehetőségünk volt, az idehaza sajnos nem jött, mert nem jöhett össze.